

УДК 314.7 (477)

Нельга Олександр В'ячеславович,
доктор соціологічних наук, професор Міжнародного Соломонівого університету

УКРАЇНА ЯК МІГРАЦІЙНИЙ ФЕНОМЕН: ІСТОРИЧНІ ЕКСКУРСИ, ПОРІВНЯННЯ ТА ОЦІНКИ

У статті розглядається Україна як міграційний феномен: здійснюється історичний екскурс міграційного походження етносів: (трипільський ракурс); аналізуються міграції в сучасній Україні; подаються оцінки наслідків еміграції і міграції.

Ключові слова: Україна, міграція, етнос, еміграція, трипільство.

В статье рассматривается Украина как миграционный феномен: осуществляется исторический экскурс миграционного происхождения этносов: (трипольский ракурс); анализируются миграции в современной Украине; подаются оценки следствий эмиграции и миграции.

Ключевые слова: Украина, миграция, этнос, эмиграция, трипильство.

The article examines Ukraine as migratory phenomenon, carries out the historical digression of migratory origin of ethnoses: (tripilskiy foreshortening); analyses migrations in modern Ukraine; gives the estimations of consequences of emigration and migration.

Key words: Ukraine, migration, ethnos, emigration, tripilstvo.

Глобалізація у певному сенсі повертає людство до первісного стану: вона вимагає того, щоб кордони між сучасними державами-націями ставали такими ж умовними, якими вони були у часи племінного існування етносів, коли більш-менш далекі міграції цих етносів співпадали із творенням Ойкумени. Однак, якщо у ті стародавні часи відсутність кордонів, у сьогоднішньому їх розумінні, була зумовлена соціально-економічною і політико-правовою нерозвиненістю людства, то сьогодні навпа-

ки – саме найбільш розвинені у зазначених сенсах держави-нації об'єднуються на засадах умовності наявних між ними кордонів. Це – держави Європейського Союзу, у межах якого міграції (змістом яких є співпраця і взаємопорозуміння), особливо – міграції у межах Шенгенської зони, творять прообраз майбутньої світової співдружності етносів.

Сьогоднішня Україна теж втягнута у глобальні міграційні процеси, ізолюватися від яких вона невзможі. Разом з тим, її терени тисячоліттями посідали особливе місце на шляху людських міграцій зі сходу на захід і навпаки. Зокрема, особливу роль кілька тисячоліть тому відіграли міграції з цих теренів у поставанні етносів індоєвропейської мовної сім'ї. Особливим залишається “міграційне місце” України і сьогодні, що, безумовно, створює специфіку у вирішенні нею загальносвітової проблеми міграцій.

Породила певну специфіку й недавня колоніальна залежність України, що супроводжувалася нещадною руйнацією генного фонду титульного етносу, в тому числі у вигляді таких “міграцій”, як сотні і сотні тисяч депортованих далеко за межі країни представників цього етносу. Ця залежність спричинила до відчутних деформацій етнічного складу суспільства, до суттєвого гальмування і соціально-економічного, і політико-правового, і духовного суспільного розвитку. Тому сьогодні Україна свої міграційні проблеми вирішує на фоні реалізації задач соціально-економічного укріплення державності, політико-правового формування нації, духовного розвитку суспільства.

У нашій статті ми маємо на меті розглянути міграційні проблеми сучасної України на тлі, з одного боку, міграційної історії Праукраїни (Трипільської доби), а з іншого – у порівнянні з міграційними проблемами і практиками їх вирішення у сучасній Європі.

Міграції – явище таке ж давнє, як сама історія людства. Основним її чинником спочатку була проста дія чинника перенаселення певної людської спільноти на певній території, а уможливленою умовою – наявність вільних (або – практично вільних) від інших людських спільнот земель. Однак чим далі таких земель ставало все менше, тому міграція все частіше супроводжувалась збройними сутичками, які пізніше почали набувати характеру воєн. Щоправда, зазвичай перенаселення спонукало до міграції лише якусь частку людської спільноти або етносу, але у випадках грізних природних катастроф мігрантом міг стати і цілий етнос.

Вважаємо, що, маючи намір зробити невеликий екскурс у історію міграційних рухів минулих часів, який би дав можли-

вість здійснити необхідні порівняння і у такий спосіб виразніше окреслити специфіку міграційних рухів сьогодення, ми повинні зосередитись передусім на тих міграціях минулого, які відбувались на просторах сучасної території України або були пов'язані із нею. Це, разом з тим, особливо актуально у світлі тих концепцій і досить гострих дискусій, що вони сьогодні точаться навколо проблеми, сутність якої можна було б виразити запитанням: “Завдяки яким міграціям, звідки і коли постали сьгоднішні етноси-представники індоєвропейської мовної сім'ї?”

Відповіді на це питання можна згрупувати принаймні навколо трьох концепцій.

Як зазначає представник першої із концепцій – сучасний український археолог і історик Юрій Шилов, спираючись на перенаселення як на міграційний чинник, “вже протягом першого тисячоліття “неолітичної революції” (переходу від привласнюючого господарства до відтворюючого – О. Н.) населення Близького Сходу збільшилося у 16 разів... Назрів демографічний вибух, почалися далекі міграції (виділення наше – О. Н.) людей і поширення нових форм господарства”. Тому не випадково “у VII тис. до н. е., майже з початку “Великої неолітичної революції”..., найбільш розвиненим центром цивілізації стала Анатолія, південь сучасної Турції” [1, с. 38-39]. Отже, й історія етносів-представників індоєвропейської мовної сім'ї і навіть ширше – історія світової цивілізації – почалася приблизно у 6200 р. з держави Аратта, що виникла у Чорноморському регіоні між сучасним Чатал-Гуюком (турецька Анатолія) і Кам'яною Могилою (поблизу м. Мелітополя Запорізької області в Україні) [1, с. 1, 6, 10].

Провідна роль Анатолії зберігалася аж до геологічної катастрофи (“Всесвітнього потопу”) 5600 р. до н.е., коли Середземне море, “створивши” Боспорську протоку, “прорвалося” до раніше ізольованого від нього Чорного моря, піднявши рівень води у останньому на десятки метрів і затопивши 300 кілометрів його північного узбережжя, “створивши” ще й Азовське море. Це спричинило міграцію значної частини людності Аратти, з одного боку, у долини Дунаю, а з іншого – у Месопотамію, внаслідок чого виник Шумер [1, с. 22, 54, 90, 664 – 665].

Пізніше, на межі VI-V тис. до н. е., внаслідок міграції араттців на схід, “центр Аратти пересунувся у Дунайсько-Дніпровське межиріччя, де відомий тепер під умовною науковою назвою “археологічна культура Кукутені-Трипілля”, яка почала згасати з кінця III тис. до н. е. Варто зазначити, що араттці-трипільці були, ми б сказали, “перманентними покроковими мігрантами”. Їхні міграції

були пов'язані “із ритуальними самоспаленнями старих поселень біля виснажених багатолітніми оброблюваннями ланів і переїздами (виділення наше – О. Н.) у нові, заздалегідь збудовані поселення біля піднятої під нові лани цілини” [1, с. 22, 88, 95-96].

Справді ж видатну роль у справі поставання (шляхом далеких міграцій) етносів індоєвропейської мовної сім'ї, на думку прибічників розглядуваної концепції, відіграли не араттці-трипільці, а спільнота арійських племен, яка виникла у IV тис. до н. е. у межиріччі Дністра і Дніпра. Арії, маючи певну культурну спорідненість із араттцями, тим не менш були не землеробами, а кочовиками-скотарями, способом існування яких були, так би мовити, “човникові” кочові міграції вздовж степових кордонів Аратти [1, с. 80]. Їхня країна Оріяна, остаточно ствердившись приблизно у 2800 р. до н. е., протягом “середини III – II тис. до н. е. була постійним центром значних міграцій на Схід і Захід: у Бхарату (Індія) і Малу Азію (Пафлагонію, Троаду і т. ін.). З малоазійської Троади цей рух було подовжено до італійської Етрурії і Адріатики, а звідти – у Карпати, Балтію, Паннонію. На межі II-I тис. до н. е. розгорнувся зворотній рух частини мігрантів (вже не “первісних” аріїв – О. Н.) (виділення тут і вище наше – О. Н.) до Подніпров'я – і у цьому русі вперше виявили себе етноіми *руси* и *слов'яни*” [1, с. 10-11, 91].

Що ж до безпосередньо “дністерсько-дніпровських аріїв”, то їхні найбільш потужні, грандіозні далекі міграції почалися у середині II тис. до н. е. [1, с. 85]. Саме з цих часів, слід вважати, й починається, за Ю. О. Шиловим, становлення етносів індоєвропейської мовної сім'ї. У самому ж осередку виникнення трипільсько-арійської цивілізації, тобто на теренах сучасної України, “традиції Аратти і Аріана, Оріяни і Дандарії продовжували існувати у Подніпров'ї і через століття після згасання трипільської, а потім сабастиновської археологічних культур. Традиції ці проіснували тут, у крайньому разі, до XI ст., включаючи давньоруську Арсанію-Аргу, а ремінісценції продовжують існувати і у споконвічній українській етнокультурі” [1, с. 98].

Особливістю другої концепції міграційного походження людства є прагнення уникати радикальних тверджень і висновків, а також дати відповідь, заходячи, так би мовити, з іншого боку. Так, один з її представників, український археолог-історик Михайло Відейко [2], підхід до розгляду трипільської культури починає не з Близького Сходу, а із Старої Європи, вважаючи при цьому останню не єдиним, а лише одним із осередків виникнення цивілізації на нашій планеті. Початок існування культур Старої Європи він відносить до VI-IV тис. до н. е. [2, с. 9].

Найбільш цивілізована частина Старої Європи, за подачею М. Ю. Відейка, не співпадає із нашими сьогоднішніми відповідними уявленнями, бо вона охоплювала собою територію східної частини Апенінського півострову, Балкани, території сучасних Угорщини, Чехії, Словаччини, Румунії, Молдови і частину території України від Карпат до Дніпра. Щодо трьох останніх компонентів (тобто – Румунії, Молдови і України), то вони розглядаються сучасними археологами світу як носії кукутень-трипільської культури. Але в Україні здебільшого йдеться про “трипільську археологічну культуру”, у Молдові і Румунії – про культуру “Кукутень” [2, с. 10].

Отже, ведучи розмову про міграцію наприкінці VI тис. до н. е. певної частини “староєвропейців” на Схід, М. Ю. Відейко відштовхується від факту перенаселення (не пояснюючи, втім, його неолітичною революцією), а також від такої природної аномалії, як глобальне потепління клімату у середині VI тис. до н. е. у тодішній Європі на захід від Карпат. Людей спонукали до міграції із їхнього ареалу постійні катастрофічні повені, дощі, буревії, лавини з гір, потоки води, що затоплювали гірські долини і т. ін. [2, с. 11, 34]. Окрім того, міграційні наміри “староєвропейців” М. Ю. Відейко пояснює тим, що, незважаючи на те, що вони на момент вирушання на схід вже тисячу років як володіли культурою землеробства, ні якість, ні кількість їхньої власної землі вже не могла їх задовольняти. Крім того, що на сході від Карпат знаходився велетенський масив практично вільних родючих земель [2, с. 11].

Через дві сотні років західні мігранти, вирушивши наприкінці VI тис. до н. е. із Трансильванії (Сучасна Румунія), вже обробляли землі за межами Південного Бугу, а через тисячу років (тобто наприкінці V тис. до н. е.) вони досягли середньої течії Дніпра. Трипільська культура проіснувала дві з половиною тисячі років, і весь цей час трипільці мігрували: через кожні 50-80 років вони залишали старе поселення і на відстані 5-10 км закладали нове. Така землеробська “міграційна технологія” потребувала велетенських земельних масивів, і оскільки такі масиви весь цей час були, то трипільці завжди мали відносний достаток. Але достаток призвів до застою у розвитку технологій. Як стверджує М. Ю. Відейко, це і згубило трипільську цивілізацію, “а ім’я народу, що її створив, зникло зі сторінок історії” [2, с. 12-13].

З іншого боку і всупереч собі, він показує, що якщо “староєвропейці” опинилися на середньому Подніпров’ї і створили трипільську культуру завдяки тому, що наприкінці VI тис. до н. е. у Старій Європі за Карпатами відбувалися катаклізми, поро-

джені глобальним потеплінням, то трипільська культура, як він сам далі перекоонує, занепала і загинула зовсім не через достаток, який, начебто, призвів до застою (як спочатку ним стверджувалось), а знов-таки через природні катаклізми, що відбулися між 3200 і 3150 роками до н. е. Це – похолодання; якнайменше два грандіозних виверження вулканів у північній півкулі (“у результаті небо над ланами Європи [і не тільки] затягло хмарами вулканічного попелу, що перетнули доступ сонячних променів до поверхні землі”); кислотні дощі тощо. Наслідком стала череда невражайних років. “Півстоліття таких випробувань цілковито могло вистачити, щоб цивілізація, яка розвивалася тисячоліттями, занепала” [2, с. 55].

Але, як показує М. Ю. Відейко, ця цивілізація не зникла безслідно після 3150 року до н.е. Він здійснює таку реконструкцію: 1. У межиріччі Південного Бугу і Дніпра частина трипільської цивілізації існує у практично незмінному вигляді аж до 2750 р. до н. е. 2. Інша частина трипільців мігрувала на північ, ближче до лісів, й перейшла до привласнюючого господарства. Щоправда, на початку III тис. до н. е. певна їх кількість, здійснивши зворотню міграцію на Подніпров'я, зайнялася землеробством і скотарством, але вже у набагато скромнішому вигляді. 3. Третя група колишніх трипільців мігрувала у степи, ставши кочовими скотарями, створивши, за М. Ю. Відейком, так звану “усатівську культуру” [2, с. 55-60].

Примітно те, що, за описаннями, ці кочові скотарі-усатівці дуже нагадують тих кочових скотарів, яких Ю. О. Шилов називає аріями. Причому спільнота аріїв, за Ю. О. Шиловим, виникає не внаслідок розпаду трипільської спільноти, а паралельно і у взаємодії з нею. Однак у М. Ю. Відейка на аріїв навіть і натяків не існує (як немає, до речі, й жодної згадки про безперечну безліч паралелей між сучасною живою українською мовою і санскритом).

Нарешті, М. Ю. Відейко визнає, що “стрижнем всього життя трипільського світу була не тільки суто економічна діяльність, але і життя духовне, котре ...домінувало”. Одним з його виявів була магія. Проте, вважає М. Ю. Відейко, навіть “і магія не спасла трипільську цивілізацію ні від занепаду, ні від забуття (виділення наше – О. Н.)” [2, с. 28, 30]. Таким от історичним пустоцвітом виявилася, за М.Ю.Відейком, трипільська цивілізація...

Представником третьої концепції є фаховий український філолог Станіслав Губерначук (З). Його позиція є ближчою швидше до позиції Ю. О. Шилова, ніж до позиції М. Ю. Відейка. Але всіх трьох об'єднує опирання на ідею міграційного походження

етносів. При цьому якщо М. Ю. Відейко стверджує [2, с. 31-42], що міграції і пов’язані з ними етнічні міксації призводять до суттєвих (аж до невпізнання) деформацій мови автохтонів, то С. С. Губерначук, здійснивши глибоке порівняльне філологічне дослідження і не заперечуючи змін, яких зазнала за тисячі років мова етносу, що живе на землях сучасної України (у тому числі й через імміграційні припливи), разом з тим впевнений: “на нашій українській землі споконвіку живе один і той же народ і функціонує одна і та ж мова – українська, яка простежується ще в добі Трипільської цивілізації і має тяглість у скелотських, антських та княжих часах Русі-України” [3, с. 179, а також с. 130, 139]. Тієї ж думки є і Ю. О. Шилов, який, говорячи про слов’яну-українців, вважає, що “вони – автохтонний народ. ...Місцеві корені українців простежуються починаючи з мізинської археологічної культури 23-15-тисячолітньої давнини” [1, с. 5].

Продовжуючи реалізовувати трипільський ракурс розглядання концепції міграційного походження етносів, маємо зазначити, що, якщо, на думку Ю. О. Шилова, індоєвропейські мови почали поширюватися серед місцевого населення Індії – дравідів – лише після імміграції туди у середині II тис. до н. е. аріїв [1, с. 41], то С. С. Губерначук стоїть (опираючись на праці В. Шаяна, Л. Клейна, Н. Гусевої та ін.) на позиції двох міграційних хвиль до Північної Індії [3, с. 14, 32, 41, 88-89].

Відповідно, перша міграційна хвиля викотилася туди у IV тис. до н. е., і носіями її були не арії, а трипільці. Стаючи на цю позицію, можна, до речі, заповнити ту “білу пляму”, що її створив своєю концепцією М. Ю. Відейко, відмовившись взагалі розглядати питання про якісь далекі міграції трипільців за межі територій цивілізації Кукутень-Трипілля (через що, гадаємо, він і змушений був “приректи” цю цивілізацію на забуття). Про що мова? Про те, що, М. Ю. Відейко, аналізуючи ситуацію після описаної ним і згаданої нами вище катастрофи 3200-3150 років до н. е., пише: “Якщо придивитись до різноманіття варіантів трипільської культури після 3200 р. до н. е., то можна помітити: різні групи населення по-різному виходили з кризи. ...От Середнє Подніпров’я, мабуть, взагалі збезлюділо на якийсь час – люди чи то пішли звідси, чи то вимерли” [2, с. 55].

Отже уточнюємо. Ці люди, тобто основа, ядро трипільської культури, знеси́вши, будучи невмозі далі витримувати десь 50-річні катастрофічні тиски, знялися і приблизно у 3150 р. до н. е. всією велетенською спільнотою помігрували до Північно-Західної Індії, де вони і опинилися наприкінці IV тис до н. е. Таким чином маємо від-

повіді на питання: Чи була перша міграційна хвиля? З кого ця хвиля складалась? Чому і коли вона стала можливою?

Але чи важливе знання саме про *першу* міграційну хвилю? Вважаємо, що досить таки важливе. Справа в суттєвих відмінностях між трипільцями (які склали першу хвилю) і арійцями (які через півтори тисячі років склали другу хвилю). Ці відмінності пояснює Ю. О. Шилов: “Сутність оріян-аріїв полягала не у етнічній, расовій чистоті, а у державотворчій тенденції (що була зорієнтованою на Аратту, як на вищій взірєць)” [1, с. 91]. Арії, як кочовики-скотарі, не володіли такою високою культурою, як трипільці, тому вони визнавали духовно-культурну зверхність останніх. Але арії були більш войовничими.

Друга (арійська) міграційна хвиля із Північного Причорномор'я до Північно-Західної Індії у середині II тис. до н. е. мала місце, коли Трипільська цивілізація вже згасла. Отже, “ці” арії мали духовно-культурне трипільське підживлення вже не безпосередньо, а лише у вигляді спадщини. Але, діставшись витоків Інду, вони зіткнулись там із “безпосередніми” нащадками “безпосередніх” трипільців, носіями “так званої Гарапської культури, яку ще називають Давньоіндською. Розквіт її припадає на III тис. до н. е. Хвалені й перехвалені у нас арії, – пише С. С. Губерначук, – саме й знищили оту культуру, зрівняли із землею її основні міста Гаріюпю та Могенджодаро, а ще, як зазначається у “Рігведі”, сотні інших міст”. “Правдоподібно, арії громили на чужій землі своїх колишніх земляків, що підказує подібність мов творців Гарапської культури та аріїв” [3, с. 88-89]. До речі, місцева людина уперше зіткнулась із таким “дивом”, як люди на конях, а також із кіннотою аріїв як могутньою бойовою силою.

Принагідно вважаємо за необхідне вказати ту обставину, що хоча М. Ю. Відейко ніяк не згадує аріїв, проте, через своїх “усаївців”, він посередньо вказує на причини грандіозних далеких міграцій аріїв у середині II тис. до н. е. Тобто, на цей час, можемо припускати, їхня популяція значно збільшилася, але “землеробство у степах тієї епохи було неможливим з екологічних (і технологічних) причин” [2, с. 57]. Можливою для аріїв залишалася лише міграція. Це припущення опосередковано підтверджується тим, що арії, коли вони прийшли у Індію, з кочовиків перетворилися на землеробів. І, мабуть, не в останню чергу через те, що тут вже панувала землеробська культура, що її, за півтори тисячі років до того, запровадили представники першої мігрантської хвилі індоєвропейців – трипільці.

Таким чином, всупереч припущенню Ю. О. Шилова, індоєвропейські мови почали поширюватися серед місцевого населення Індії – дравидів – не після імміграційного вторгнення туди у середині II тис. до н. е. аріїв, а десь на півтори тисячі років раніше. І є підстави припускати, що на час “другої міграційної хвилі” вони, ці мови, вже і значно поширились, і досить міцно вкорінилися. Навряд чи пришельці-арії винищили під корінь всіх нащадків трипільців, а також і дравидів. Більшість “індоєвропейськи-окультуреної” людності, мабуть, залишилась.

Отже, почався новий (але все ж таки на споріднених мовно-культурних засадах) історичний симбіоз. Як слушно зазначає С. С. Губерначук, “для нас, українців, надзвичайно важливо, що мова перших і других має промовисті паралелі в українській мові, а до того ж корені чималої кількості імен та назв носіїв Гарапської культури збереглися донині в українських географічних назвах” [3, с. 89].

Відтак, завдяки двом щойно розглянутим міграційним хвилям до Північної Індії, людство має джерело, в якому простежуються найдавніші корені української мови, всіх інших слов'янських мов, індоєвропейських мов взагалі – санскрит. Місток у історичне минуле, до Трипільської цивілізації, ми перекидаємо сьогодні через Індію. Ми подумки мігруємо туди услід нашим дуже далеким предкам.

І все ж, яким є місце Трипільської цивілізації в історії індоєвропейських етносів у контексті концепцій їхнього міграційного походження? Маємо зазначити, що у погляді на цю проблему представники першої концепції суттєво відрізняються від представників другої. Дещо захоплюючись і перебільшуючи, Ю. О. Шилов пише, що в цілому сьогодні “можна вважати, що *“історія почалася у Аратті” – на просторах сучасної України* (курсив наш – О. Н.)” [1; с. 23]. Натомість надто “поміркованою”, гадаємо, є позиція представника другої концепції М. Ю. Відейка, який дещо принижує роль Трипільської цивілізації в історії індоєвропейських етносів. “Великою є спокуса вважати саме свою країну центром Всесвіту, – пише він, – але набагато *цікавіше* (курсив наш – О. Н.) спромогтися зрозуміти її місце і роль у світі, що вічно змінюється”. І яким же є відповідне місце Трипільської цивілізації? Відповідь така: “Прадавні землероби, які створили трипільську культуру, два тисячоліття були східним форпостом цивілізованої Старої Європи. ...А якості і рівню життя на нашій землі заздрили сусіди на півночі, сході і півдні. А потім на тисячоліття вона перетворилась на

далеку, забуту і майже легендарну країну Європи, на місця, що забуті богом і людьми” [2, с. 271]. Таким чином, місцем Трипільської цивілізації в історії людства є забуття...

Оптимістично-реалістичним, вважаємо, є підсумок С. С. Губерначука, який зазначає: “тисячі...наших прадавніх мовних коренів були задовго до нашої ери винесені нашими подніпровськими предками (виділення наше – О. Н.) на землі Південно-Західної Європи, до витоків Інду та на Перське Нагір'я, де вони законсервувалися і дали життя новим мовним одиницям” [3, с. 85]. До цього ми можемо додати, що могутній міграційний духовно-культурний імпульс, “випромінений” трипільсько-арійською цивілізацією, і сьогодні виявляє себе живим тріпотінням у етнокультурі не тільки українців, а й всіх етносів індоєвропейської мовної сім'ї. І, мабуть, не тільки їх.

Трипільська цивілізація, як було показано, виникла внаслідок міграцій або з Півдня (за Ю. О. Шиловим), або з Заходу (за М. Ю. Відейком) і її традиції проіснували на теренах сучасної України, у будь-якому випадку, до XI ст., включаючи давньоруську Арсанію-Арту [1, с. 98]. Вже у XIII ст. ці терени (точніше – їхню людність) “накрила” могутня імміграційно-завойовницька хвиля монголо-татарів. Своєрідність цієї події полягала в тому, що певна частина “іммігрантів-завойовників” осіла на загарбаних територіях, змішавшись із місцевим населенням. При цьому певних деформацій зазнали і культура, і мова, і побут, і, навіть, антропологічний тип автохтонного етносу. Окрім того, одна “незмішана” частка цих “іммігрантів”, своєю чергою, мігрувала у Крим, перетворившись згодом на його автохтонів.

Після такої визначальної для світу події, як відкриття у 1492 році Америки, у Західній (і якоюсь мірою – у Центральній) Європі створилося два напрямки експансіоністської “міграції”. Перший – це потужний західний міграційний рух через Атлантику у Америку (як з доброї волі, так і примусовий), котрий захопив, як відомо, передусім “морські” західноєвропейські держави – Португалію, Іспанію, Англію, Францію, Голландію. Другий напрямок експансіоністської “міграції” – це Схід, і передусім – Україна з її велетенськими масивами родючих чорноземів. Цей напрямок представляли передусім такі “внутрішньоконтинентальні” держави, як Річ Посполита, Австро-Угорська імперія, пізніше – Німеччина. Ніколи не забувала про свої “українські інтереси” й “східна сусідка” України – Російська імперія. Внаслідок реалізації “загарбницько-міграційних практик” Україна на початку XX ст. мала вигляд розчленованої колоніальної країни

– між Австро-Угорською і Російською імперіями, а до 1991 року перебувала під владою СРСР.

Разом з тим протягом ХХ ст. Україну двічі “відвідували” такі “мігранти”, як армії німецьких загарбників. Як відомо, “міграційні” наміри німців з давніх-давен втілювалися у векторі “Drang nach Osten”. Найостаннішу спробу реалізації цього “Руху на Схід” було здійснено під час Другої світової війни. Ідеологічно обґрунтував необхідність такої “міграції” Адольф Гітлер у своїй праці “Моя боротьба”. Тут він у главі IV, зокрема, пише: “Щорічний приріст народонаселення у Німеччині становить 900 тис. осіб (за даними на 1924 рік – О. Н.). Прогодувати цю нову армію громадян з кожним роком стає все складніше. Ці складнощі неминучо повинні будуть колись закінчитися катастрофою, якщо ми не зуміємо знайти шляхів і засобів, щоб уникнути небезпеки голоду. Аби уникнути жахів, пов’язаних із такою перспективою, можна було б обрати один з чотирьох шляхів. 1. Можливо було б за французьким взірцем штучно обмежити народжуваність і тим покласти край перенаселенню” [4, с. 131]. “2. Другий шлях – ...шлях внутрішньої колонізації (або підвищення урожайності ґрунту – О.Н.) [4, с. 133].

Однак обидва ці шляхи він відкидає, вважаючи, що “поки що землі ще достатньо, поки що існують ще велетенські рівнини, котрі ще геть не використані і чекають на свого обробника. Крім того, певна річ, ця необроблена земля зовсім не призначена природою наперед визначеній нації. Існуючі *вільні* (?) землі будуть належати тим народам, котрі знайдуть у собі *достатньо сил, щоб їх узяти* (виділення і курсив наші – О. Н.), і достатньо старанності, щоб їх обробляти” [4, с. 134]. Отже, “3. Можна було б або придбати нові землі у Європі, розселити на них надлишки населення і таким чином надати можливість нації (тобто – німцям, які залишаться на своїй етнічній території – О. Н.) існувати, здобуваючи собі прожиток на власній землі. 4. Або залишалось перейти до роботи на вивіз, до політики посиленої індустріалізації та посиленого розвитку торгівлі із тим, щоб на виручені кошти покривати потреби власного народу. Отже: або завоювання нових земель у Європі (виділення наше – О. Н.), або – колоніальна і торгова політика” [4, с. 137-138].

Як відомо, Гітлер обрав шлях завоювання і таким чином – шлях “міграції” на Схід Європи. Україна, землі якої виявилися не “вільними” від людей, добре запам’ятала гітлерівських “мігрантів”.

Отже, міграційну історію, принаймні етносів індоєвропейської мовної сім’ї, можна, на наш погляд, сприймати як таку, що вже пройшла два основні етапи. *Перший етап* – від зароджен-

ня цивілізації “Кукутень – Трипілля” до її згасання. Сутністю цього етапу були міграції до нових, практично вільних земель і освоєвання їх. *Другий етап* – від початку “далеких міграцій” трипільсько-арійських спільнот до завершення Другої світової війни. Міграції цього етапу мали характер або загарбницьких воєн, або колонізації територій, заселених малорозвиненими у технічному сенсі етносами. *Третій етап* своєї міграційної історії людство переживає сьогодні. Причому, як і у сиву давнину, землі, на яких нині живе український народ, стають перехрестям міграційних потоків “схід – захід” і “захід – схід”, а також об'єктом імміграційного тягіння.

Варто зазначити, що, разом із вдосконаленням виробничих технологій і, відповідно, – посиленням соціального розшарування соціумів, загарбницькі війни, з їх вторгненнями на чужі території, почали все меншою мірою зумовлюватися простою нестачею природних ресурсів існування, а все більшою – зростаючими потребами передусім технологічно розвинених суспільств. Однак результати двох світових воєн ХХ століття показали, що шлях такого збройного протистояння є дуже небезпечним для людства.

Отже, сьогодні світове співтовариство відшукує шляхи до міждержавного порозуміння, до відкритості суспільств, до зближення народів, зокрема, – через розвиток такої форми міграції, як міжнародний туризм.

Разом з тим, проблема перенаселення не знімається з порядку денного. “За даними департаменту народонаселення ООН, у 2003 р. населення земної кулі становило 6,3 млрд чол. До 2050 р., згідно з оцінками ООН, воно зросте до 8,9 млрд, причому практично весь приріст у 2,6 млрд відбудеться за рахунок країн “третього світу” з Азії, Африки та Латинської Америки. ...Відповідно ця ситуація практично однозначно перетворює їх на **основні міграційні джерела** (виділення і курсив наші – О. Н.) для країн із стабілізованою кількістю населення чи, навіть, з негативним природним приростом” [5, с. 271]. Щодо масштабів та причин міграційної проблеми, то “у Доповіді глобальної комісії з міжнародної міграції за 2005 рік стверджується, що ...частка мігрантів подвоїлася за останні 25 років, сягнувши майже 200 млн. осіб, або 3-х відсотків населення світу, основною мотивацією яких є пошук роботи (виділення наше – О. Н.)” [6, с. 626]. Адже у наш час еміграція, імміграція, перенаселенням, неминуче обертається на трудову імміграцію.

Цілком зрозумілим є те, що поява у певній країні, тим більш не такій великій як, скажімо, США, значних іншоетніч-

них людських мас здатна певним чином деформувати не тільки соціально-економічну сферу життя цієї країни, але і сфери культури, духовну, навіть – політичну, здатна загострити криміногенну ситуацію і т. ін. Усвідомлення всіх цих небезпек – викликів глобалізації – змушує уряди відповідних держав впроваджувати спеціальну міграційну політику, теоретичні засади якої, своєю чергою, мають розробляти вчені різних спеціальностей: перш за все – демографи, економісти, політологи, соціологи, історики, але також – і такі, скажімо, як етнологи або філософи.

Коли колонізація Америки в основному завершилась, то наступна міграція до неї, яка триває і досі, носила і носить характер переважно трудової імміграції. Взагалі варто визнати, що імміграція для Америки є явищем не тільки звичним, а, мабуть, і якоюсь мірою необхідним. Адже Америка вважає себе іммігрантським суспільством і діє як таке: вона постійно отримує відчутні ін'єкції не тільки робочої сили, а й наукових, культурних, мистецьких та інших талантів. Подібна імміграція у підручнику “Соціологія” відомого сучасного англійського соціолога Ентоні Гідденса позначається поняттям “класична модель міграції”, яка “притаманна таким країнам, як Канада, Сполучені Штати та Австралія, котрі склалися як “нації іммігрантів”” [7, с. 232].

Що ж до Європи, то вона вже давно не є продуцентом еміграційних потоків. Але й сучасна імміграція є докорінно новим явищем для неї. Адже у цьому регіоні світу, особливо – у Західній Європі, як відомо, *вільних для заселення земель* вже давно не існує, а інтелектуальні кадри вона завжди готувала для себе сама. Однак після Другої світової війни ситуація почала поступово змінюватися, і піонером нового для Європи типу імміграції (тобто – трудової) стала Англія.

Щоправда, варто визнати, що перші з міграційних потоків до Англії трудовою імміграцією у, так би мовити, “чистому вигляді” ще не були. Вони, оскільки “з'явилася потреба у некваліфікованій і ручній праці” [7, с. 235], швидше виглядали як своєрідне “запрошення до чорної роботи”. Так, досить відомі соціологи з Оксфорду Джейн Л.Томпсон та Джудіт Прістлі свідчать: “Велика Британія мала ...тривалі і бесславні стосунки із країнами, які пізніше забезпечували її солдатами під час війни та *робітниками з низькою оплатою праці* під час промислового піднесення після Другої світової війни ..., коли виникла нестача робочої сили. ...Співробітники з підбору кадрів таких організацій, як Транспортне управління Лондону та Державна служба охорони здоров'я, а також приватних компаній, відправились у країни Ка-

рибського басейну та у Індію, щоб *вербувати робітників* (курсив і виділення тут і вище наші – О. Н.)” [8, с. 109-110].

Тобто Велика Британія після Другої світової війни почала ініціювати імміграцію до себе *робітників з низькою оплатою праці* із колишніх своїх колоній. Така імміграція у Ентоні Гідденса позначається поняттям “колоніальна модель імміграції”, яку він вважає притаманною також і Франції і яка (модель) “зазвичай більш сприяла припливу іммігрантів з колишніх колоній порівняно із іммігрантами з інших країн” [7, с. 232]. Однак вже у 1960-ті роки у Великій Британії помітною стає тенденція відходу від політики приймання робітників з колишніх колоній як внаслідок зміни економічної ситуації в країні, так і значною мірою – через негативну реакцію на приплив небілих іммігрантів з боку багатьох білих британців.

Так, протягом 1960-х – 1990-х років у Великій Британії було прийнято низку законів і здійснені заходи, змістом яких стало надання пріоритету білим іммігрантам (передусім з таких країн, як Канада і Австралія) перед небілими іммігрантами з країн Британської Співдружності націй. Такими були Закон 1962 р. про іммігрантів з країн Співдружності; введення у Закон про іммігрантів з країн Співдружності 1968 р. принципу “батьківства” (partiality principle). Закон про британське громадянство 1981 р., а також Закони, що були прийняті у 1988 та 1996 рр., зробили обмеження для небілих іммігрантів з країн Співдружності ще більш жорсткими [7, с. 235-236].

Дещо пізніше, ніж Англія, колоніальну модель імміграції почала втілювати і Франція, а “такі країни, як Німеччина, Швейцарія та Бельгія, провадили іншу політику, що відповідає *моделі гастарбайтерів* (виділення наше – О. Н.). При такій системі іммігранти допускаються у країну на тимчасових засадах, здебільшого для того, щоб задовольнити потреби ринку праці, але вони не отримують прав громадянства, навіть після багаторічного проживання у країні” [7, с. 232-233].

У цілому міграція для сучасної Європи постає, зрозуміло, як проблема іммігрантів. При цьому сучасна масова імміграція у розвинені країни, як вже було відзначено, є переважно трудовою, а тому мотивованою передусім економічно. Але, залежно від масштабів імміграційних процесів, наслідки можуть бути і соціальними, і політичними, і духовно-культурними. Зокрема, помітних, а то й значних деформацій може зазнавати *національна ідентичність*. Тому, як вважає сучасний німецький соціальний філософ

Юрген Габермас, немає жодного сумніву, що політику стримування імміграції схвалює більшість населення ФРН.

До того ж, оскільки приплив іммігрантів змінює склад населення і в етико-культурному вимірі, постає питання, чи не обмежується бажання іммігрувати правом нації зберігати непорушною свою **національну ідентичність**? Габермас прогнозує, що “легітимно утверджувана ідентичність суспільного цілого, зазнавши впливу імміграційних хвиль, зовсім *ненадовго* вберігатиметься від змін”. Цей невтішний прогноз змушує ставити питання про таку ліберальну імміграційну політику, яка, з одного боку, відкриває власне суспільство для іммігрантів, однак, з іншого боку, керує переселенням *згідно з наявною місткістю*. “Оборонний слоган “Човен заповнений” дозволяє побачити неготовність” [див. 9, с. 316, 317, 319, 322]. Тобто мова йде про політику обмеженої відкритості для імміграційних припливів.

Така політика є дуже актуальною, оскільки, наприклад, “французький човен” заповнений настільки, що, як вважає, як очевидець, український журналіст Алекс Потехін, Францію найближчим часом цілковито підставно можна буде ідентифікувати як мусульманську країну. “Іноді здається, – пише він, – що тут живуть не французи, а виключно араби, настільки їх багато. Це – відгомін колоніального минулого Франції” [10, с. 8].

Зазначаючи, що державна імміграційна політика і Франції, і Німеччини виразно пов’язана із проблемою збереження **національної ідентичності**, маємо разом з тим підкреслити, що кожна з цих країн робить це по-своєму. Якщо французька держава намагається асимілювати іммігрантів і таким чином фактично прагне, на наш погляд, ототожнити зміст понять “французький етнос” і “французька нація”, то німецька державна іммігрантська політика є етнокультурною, тобто орієнтованою на чітке етнічне дистанціювання (а то й відокремлення) етнічних німців від іммігрантської маси. У цьому полягає сутність німецького етнічного партикуляризму. Отже, як зазначає Роджерс Брубейкер, “ідея, що північно-африканські іммігранти є чи повинні стати французами, сприймається більшою мірою як щось цілком природне, ніж ідея, що турецькі іммігранти є чи повинні стати німцями” [11, с. 312].

Щоправда, один український громадянин, побувавши у сучасній Німеччині, дійшов щодо ставлення німців до іммігрантів-іноземців дещо інших висновків: “Взагалі, – пише він, – німці дуже вітають знання іноземцем німецької і ретельно оберігають її від впливу інших мов. ...Німецький спосіб життя дуже впливає на нових членів суспільства і вони звикають до точності, акурат-

ності, самодисципліни, раціональності, скромності у побуті. Перше враження: німецьке суспільство очевидно з часом таки онімечить цих шукачів іноземного щастя” [12, с. 9].

Однак якщо “влитися” у німецький етнос й набути німецьку етнічну ідентичність є для іммігранта неможливим, то стати громадянином ФРН і, відтак, набути національну ідентичність йому хоч і можливо, але нелегко, адже “автоматичне перетворення іммігрантів на громадян залишається немислимим у Німеччині”. Тому “у Німеччині аномалія проживання без громадянства спонукала до загальнопоширених вимог, підтриманих навіть сучасним правотристоським урядом, полегшити набуття громадянства. У Франції ж *автоматичне* набуття громадянства *іммігрантами, які* – як доводять корінні громадяни (nativists) – *і не асимілюються, і не схильні бути асимільованими* (тут і вище курсив наш – О. Н.), породило потужний правовий рух за введення суворішого закону про громадянство” [11, с. 312-313]. Отож, як бачимо, іммігрантська політика ФРН виявляється порівняно із французькою певною мірою реалістичнішою.

Підсумовуючи, вважаємо за важливе спеціально зазначити у розглядуваному контексті *дві історично зумовлені тенденції, а саме:*

1) французька держава намагається провадити асиміляторську політику “всмоктування” у французький етнос нових іммігрантських спільнот, що як було показано вище, вже майже не приводить до виникнення у представників цих спільнот ні бажаної французької *етнічної ідентичності*, ні, відповідно, бажаної *національної французької ідентичності*, ґрунтованої на засадах французької етнічності; відтак, ***французька національна ідентичність формується на переважно духовно гетерогенних засадах;***

2) сучасна німецька етнічна еліта, в умовах вже досить тривалий час існуючої єдиної німецької держави, провадить політику збереження німецького етносу і, уповільнюючи процес надання громадянства іммігрантам, запобігає у такий спосіб “розмиванню” німецької етнічної ідентичності та стримує процес деформування *гомогенної у своїй основі німецької національної ідентичності.*

Чи не через це, часом, найрозвиненіші країни Західної Європи приймають сьогодні, зокрема з України, вже переважно висококваліфікованих спеціалістів з вищою освітою? [13, с. 102].

Далі зупинимося на імміграційній політиці подвійних стандартів у Чехії. Як стверджує Е. Гідденс, після падіння у 1989 р. Берлінського муру, наступних зрушень у країнах Східної Європи та краху у 1991 р. Радянського Союзу, “Європа стала свідком на-

родження явища, що отримало назву нової міграції”. Для нових іммігрантів “метою стали країни Південної і Центральної Європи, що було явним відхиленням від колишніх напрямків імміграційних потоків” [7, с. 245].

Тобто черга “запрошувати до чорної роботи” настала тепер для таких країн Південної Європи, як Італія, Іспанія, Португалія, Греція, і навіть для таких країн Центральної Європи, як Польща, Чехія, Словаччина й Угорщина.

Мабуть, своєрідним дзеркалом і концентрованим вираженням законодавства та політики країн ЄС щодо *легальних іммігрантів* є відповідні законодавство та політика Чеської Республіки. Адже, як стверджує український політолог К. М. Вітман, “Чехія не є винятком із соціальної структури ЄС, яка воліє маргіналізувати, геттоїзувати етнічні групи, замість впровадження ефективних програм інтеграції. ...Останнім часом *Чехія проводить міграційну політику, ідентичну більшості країн ЄС* (курсив наш – О. Н.)” [14, с. 636].

Що сьогодні являє собою Чехія? Чеську Республіку, яка виникла 1 січня 1993 року, населяє 10,4 млн. осіб. Вона є економічно найрозвиненішою серед держав Центральної Європи. Цю країну є підстави вважати моноетнічною, оскільки чехи, як її корінний титульний етнос, становлять близько 95% населення; ще 5% припадає на етнічні меншини. При цьому, починаючи з 1991 року, спостерігається зменшення, внаслідок асиміляції, чисельності історичних меншин – поляків, німців, угорців. Натомість чисельність української та в’єтнамської етнічних меншин, які постійно живляться міграцією, зростає. Крім того, за даними на 2007 рік, українців у Чеській Республіці нараховувалося вже 126,5 тис. осіб, і на сьогодні вони є найчисельнішою етнічною меншиною в країні [14, с. 632].

У чеському міграційному законодавстві відбита ідея слов’янсько-європейської сутності Чеської Республіки, а також закладені основи міграційної політики подвійних стандартів. Так, чеське законодавство дискримінує мігрантські меншини, переважно неєвропейського походження, захищаючи європейське, слов’янське обличчя країни. У зв’язку із потужним припливом таких, наприклад, неєвропейських етносів як в’єтнамці або китайці, *Чехія одностайно дала зрозуміти, що не визнає їх етнічними меншинами*. Відповідно, вони не можуть користуватися жодними з прав, які надаються державою етнічним меншинам [14, с.634-635].

Разом з тим, у Чехії, як і у більшості інших країн ЄС, поступово бере гору прагматичний погляд. Отже, з одного боку, “бе-

ручи до уваги, що в Чеській Республіці, як і в інших розвинутих країнах Європи, демографічна ситуація погіршується, державна міграційна політика більше не перешкоджає легальній міграції” [14, с. 636]. Але, з іншого боку, бажання зберегти гомогенність європейської культури титульного етносу зумовлює дискримінаційний підхід до неєвропейських етнічних меншин. Ця політика подвійних стандартів покликана зберегти чеську національну ідентичність [14, с. 636-637].

Тобто перед нами чітко постає *політика обмеженої відкритості для імміграційних припливів*, яка, з одного боку, спрямована на врахування економічних інтересів держави, а, з іншого, – на збереження національної ідентичності. При цьому не можна не помітити певних відмінностей імміграційної політики Чехії від відповідних політик і Англії, і Франції, і Німеччини.

Отже, сучасна масова еміграція з країн, що розвиваються, породжена в основному перенаселенням у цих країнах, але вже відповідна імміграція у країни Західної і Центральної Європи постає передусім як трудова, і її спрямованість зумовлена головним чином тим, що “у Європейському Союзі існує дуже високий рівень заробітної плати, ефективна система соціального захисту та один із найбільш високих стандартів життя у світі” [7, с. 247]. Більш точним вектором спрямованості *сучасних іммігрантських потоків* є країни Південної і Центральної Європи, які, з одного боку і в основному, зацікавлені у отриманні відносно дешевої робочої сили, певною мірою – у покращенні демографічної ситуації, а, з іншого боку, – у збереженні своїх національних ідентичностей.

Однак, попри намагання сучасних європейських держав-реципієнтів іммігрантських припливів запобігти духовно-культурним деформаціям, з часом такі деформації все ж відбуваються. Відтак не тільки пересічні громадяни цих держав, а й пересічні телеглядачі, хоч би і України, можуть побачити на своїх екранах палаючі вулиці Парижа, Брюсселя та Лондона, де натовпи прибульців трошать вітрини, підпалюють автомобілі, паплюжать європейські святині. Тому європейські країни-реципієнти й провадять сьогодні імміграційну політику подвійних стандартів.

Що ж до сьогоднішньої міграційної України, то вона має риси, схожі і з країнами, що є її західними сусідами, якоюсь мірою – з країнами, що розвиваються, але ще більше підстав є для твердження про унікальність України як міграційного феномена. Спробуємо це показати.

Сучасна демографічна ситуація в Україні підпадає під назву “катастрофічна депопуляція”. Адже вже багато років смертність

в Україні перевищує народжуваність. У зв'язку з цим достатньо навести той факт, що, належачи до 30-ти найчисленніших за кількістю населення країн світу, Україна єдина серед них, починаючи з 1980 року, не збільшила, а зменшила кількість свого населення [5, с. 274; табл. 5.2].

І цей процес депопуляції в Україні не припиняється. “Згідно з даними Державного комітету статистики України, з 1 жовтня 2007 р. до 1 жовтня 2008 р. його чисельність зменшилася на 255 тис. і становить 46,19 млн. осіб. ...Згідно з даними Демографічного звіту ООН за 2007 рік, в Україні зафіксовано найнижчий у світі природний приріст населення. ... Україна на одному з перших місць у Європі за смертністю, до того ж ...з 1950 р. в Україні кількість людей віком понад 60 років зростає вдвічі. ...Якщо ситуація кардинально не зміниться, то вже у 2030 р. українців буде 39 млн.” [6, с. 628].

На додаток до означених велетенських демографічних небезпек Україна потерпає від значного зростання еміграції людей працездатного віку, що відчутно погіршує ситуацію на вітчизняному ринку праці та економічне становище країни. Це при тому, що сучасна трудова еміграція з України не є результатом перенаселення у сільській місцевості і нестачі внаслідок цього вільних для оброблення земель. Щоправда, був час, коли чинник перенаселення діяв в Україні, але ж – більше ста років тому, на межі ХІХ-ХХ століть, так що вже “в останні роки існування Російської імперії українці посідали третє місце серед етносів цієї держави за кількістю вибулих до Нового Світу (після євреїв та поляків)” [13, с. 58].

Однак звернімося до визначень-констатацій Ентоні Гідденса, а саме: “імміграція (в'їзд людей у країну для постійного проживання) і еміграція (процес, у ході якого люди залишають одну країну, щоби оселитися у іншій), коли вони сполучаються, то створюють моделі глобальної міграції, що *з'єднують країни, звідки виїжджають мігранти, із країнами, до яких вони прямують* (курсив наш – О. Н.)” [7, с. 232]. На нашу думку, така констатація є дуже загальною і більш прийнятною у випадку, коли дослідник перебуває в умовах, скажімо, Англії, яка вже давно, принаймні з часів освоєння Нового Світу, не знає, що таке масова еміграція. Стосовно ж сьогоденної України, прийнятнішими, гадаємо, були б констатації, у яких би відбивались власне українські специфічні мігрантські реалії. А ці реалії такі, що вони швидше підпадають під умовне визначення “*міграційний феномен сполучених посудин*”.

Передусім маємо на увазі з'єднуючий ланцюжок, дещо довший за той, про який пише Е. Гідденс. Адже реалізація проекту

під назвою “Незалежна Україна” (що триває вже 18 років) призвела до того, що, з одного боку, населення України скоротилося (порівняно із 1989 роком, коли було зафіксовано 52 млн. жителів) на 6 млн. осіб; водночас, з іншого боку, за кордоном на сьогодні перебуває за різними даними від 5-ти до 7-ми млн. трудових емігрантів-українців [15, с. 41], де називається цифра у 5 млн. осіб, але ж за наступні 6 років ситуація тільки погіршала. З третього боку, “вивільнений життєвий простір” України у співвідношенні майже 1:1 заповнюють іммігранти-іноземці. Так, у 2005 р. Україна прийняла 6,8 млн. іммігрантів [6, с. 627].

Отже, через сьогоднішню Україну протягуються ланцюжки, які з’єднують країни Азії і Африки, з яких виїжджають мігранти у напрямку України, із країнами, скажімо, Європи, до яких прямують українці внаслідок економічного “витиснення” їх з власних земель, що звільнюються ними під афро-азійських іммігрантів. Один із таких ланцюжків може виглядати, наприклад, так: В’єтнам – Україна – Португалія. Саме сукупність таких ланцюжків ми й називаємо “міграційним феноменом сполучених посудин”.

Як відомо, сьогодні подібна ситуація не спостерігається в жодній країні Західної, Південної або Центральної Європи. Отже, є всі підстави констатувати, що загальносвітові міграційні процеси, що вони здійснюються як один з виявів глобалізації, зокрема для України, постають як еміграційно-імміграційна проблема. Тому досвід західних від України країн, які такої проблеми не мають, постає для України як дещо однобічний.

Міграційна ситуація в Україні є не ординарною, а швидше *унікальною*. Україну робить водночас і реципієнтом, і донором щодо трудової міграції, гадаємо, та обставина, що вона (Україна) зазнає руйнації, будучи початково (у 1991 році) країною із досить високим рівнем технічної озброєності, інтелектуального і наукового потенціалу, загальної культури і освіти населення тощо. Україна є не слаборозвиненою країною, а країною із вкрай низьким рівнем політичних свобод, соціальної захищеності трудящих та економічної справедливості. Тому не випадково “основною причиною виїзду за кордон із 10 мігрантів назвали низький рівень оплати за відповідну роботу в Україні” [6, с. 627].

Окрім всього, Україна є ще й транзитною територією для вихідців із слаборозвинених країн Азії та Африки, які прямують до Західної і Центральної Європи. Тобто проект “Незалежна Україна” має чітко виражене еміграційно-транзитерно-імміграційне забарвлення. Таке його бачення значно підсилюється і закріплюється *реадмісією*, яка є наслідком реагування Заходу на явище

нелегальної трудової імміграції, від якої сьогодні потерпають всі країни-реципієнти Західної, Південної і Центральної Європи і яка, втім, є не такою вже й стихійною, як могло б здатися на перший погляд. Цей процес є досить таки організованим. Як зазначає Е. Гідденс, “операції з іммігрантами-нелегалами перетворились на одну з таких галузей організованої злочинності у Європі, яка розвивається найшвидше”. При цьому “щорічно до країн ЄС контрабандою ввозиться 400 000 осіб” [7, с. 246].

Про що ж мова? Перш за все про те, що природною реакцією на посилення нелегального імміграційного тиску є прийняття тими країнами Європейського Союзу, які найбільше його відчують, спеціальних імміграційних законів та укладання відповідних міжнародних угод. При цьому основним у імміграційній політиці країн ЄС, як було вище з’ясовано, є *власні інтереси* і, передусім, – *збереження національної ідентичності*.

Маємо зазначити, що *свою проблему нелегальної імміграції* країни ЄС вирішили з Україною майже на капітулятивному для нашої країни рівні, а саме: у червні 2007 року в Люксембурзі Україна підписала з ЄС угоду про так звану *реадмісію*, згідно з якою зобов’язалась приймати назад від країн ЄС тих *нелегальних іммігрантів* (а мова йде про сотні тисяч осіб!), які перетнули українські західні кордони, прямуючи транзитом до країн ЄС. (До речі, однією з основних причин того, що Україна щодо країн ЄС постає як чи не основна країна-транзитер *нелегальних іммігрантів* переважно з країн, що розвиваються, є так звана “прозорість” східних кордонів України). Цю угоду від ЄС підписав міністр закордонних справ Німеччини, голова Ради міністрів ЄС Франк-Вальтер Штайнмайер, а від України – тодішній її міністр закордонних справ Арсеній Яценюк” [16, с. 86]. Дата початку дії даної угоди – 1 січня 2010 року.

Зрозуміло, що у розглянутій ситуації ЄС значною мірою вирішує *свою проблему* нелегальної імміграції *за рахунок України*, яка, підписавши таку угоду, діяла всупереч своїм національним інтересам, зокрема (на відміну від країн ЄС) – всупереч завданням захисту української політико-національної ідентичності. До того ж є певність, що країни ЄС повертатимуть за цією угодою тільки тих “нелегалів”, які їм не потрібні. Відтак Україна отримуватиме назад баласт Європи, що осідатиме в ній (в Україні) як у додній частині “міграційних сполучених посудин”.

Вся трудова еміграція з України розпадається на два основних потоки: до країн Європейського Союзу і до Російської Федерації. “У цілому на країни Західної і Центральної Європи (вклю-

чаючи Туреччину і Кіпр) припадає майже 60% загального потоку трудових мігрантів з 8 областей України. ...Майже 40% українських трудових мігрантів працює в державах СНД і Балтії, на частку неєвропейських країн (США, Канада, Аргентина) припадає менше 1% трудових мігрантів” [13; с. 93]. При цьому для країн ЄС Україна є одним з основних джерел іноземної робочої сили. Українців, як і інших трудових іммігрантів, приваблюють переважно країни Південної і Центральної Європи, але насамперед Італія (13,4%), Чехія (12,8%), Польща (7,4%), Іспанія (3,9%) та Португалія (3%) [6, с. 627].

У цілому те, що велетенська кількість українських громадян (5-7 млн. осіб) є трудовими мігрантами, свідчить про безвідповідальність політичної влади нашої держави. Замість 5 млн. нових робочих місць суспільство отримало зростання рівня безробіття. Крім того, держава не опікується навіть тим, щоб максимально легалізувати, узаконити перебування українських громадян на тих робочих місцях за кордоном, які вони знайшли самостійно, не дбає про те, щоб створити для цих своїх громадян умови соціальної захищеності та фізичної безпеки.

Отже, як наслідок, “абсолютна більшість, як мінімум $\frac{3}{4}$ українських трудових мігрантів, працює за кордоном нелегально” [13, с. 112]. До цього варто додати той прикрий факт, що “чисельність громадян України, які *не зафіксовані вітчизняною статистикою, але легально працюють* (курсив наш – О. Н.) у країнах перебування, становить близько 500 тис. осіб” [13, с. 111]. Ситуацію ускладнює ще й та обставина, що “трудова мігранти – це переважно сільські чоловіки з невисоким рівнем освіти, передусім мешканці західних регіонів [13, с. 111]. Реальна байдужість української держави до цих людей призводить до численних порушень їхніх як громадянських, так і елементарних людських прав.

Так, до звичайних атрибутів умов праці українських “нелегалів” належать ненормований робочий день, недотримання вимог техніки безпеки (в тому числі і при виконанні робіт, пов’язаних з ризиком для життя і здоров’я), ненадання необхідної медичної допомоги. Не йдеться і про нормальне харчування, позаяк нерідкими є випадки не своєчасної та неповної виплати заробітної плати. Разом з тим, багатом “нелегалам” загрожує небезпека опинитися в нелюдських умовах існування або стати жертвами торгівлі людьми. Зокрема, молоді жінки, які стають жертвами такої торгівлі, отримують величезні психологічні травми, “випадають” з репродуктивного процесу. В цілому одним із найважчих наслідків перебування у статусі “нелегалів” є втрата здоров’я і підвищені показники смертності [13, с. 112].

Іншим наслідком є суттєве послаблення ментальних зв'язків із своїм етнічним середовищем (адже, як вже зазначалось, “нелегали” – це переважно сільські чоловіки із Західних областей України). Справа в тому, що етнічні українці-“нелегали” (які становлять більшість серед усіх трудових мігрантів) змушені надовго відмовлятися від поїздки на батьківщину через небезпеку втратити роботу. Але, оскільки “природа не терпить пустоти”, місце сільської української ментальності може заступити “заробітчанська” ментальність. Як слушно вважає професор О. У. Хомра, “повсякденна практика зарубіжних заробітків насичена негативними образами трудової та й просто життєвої поведінки у значно більшій мірі, ніж вдома, а це має негативний вплив на світогляд мігрантів” [13, с. 109].

Ось деякі дані, що репрезентують такий вплив. Так, однакові питання, пов'язані із можливими діями заради зароблення великих грошей, ставилися українським трудовим мігрантам, а також їхнім співвітчизникам, які ніколи не залишали батьківщину з метою заробітку. Співвідносні результати відповідей такі: готовність діяти поза межами закону – 33,5% проти 26,2%; готовність обманути будь-кого – 26,4% проти 21,0%; готовність жертвувати своїм чесним ім'ям і репутацією порядної людини – 20,9% проти 12,6%; готовність жертвувати гарними стосунками з найближчими людьми (батьками, чоловіком/дружиною, дітьми) – 17,6% проти 8,4% [17; с. 37]. Як можна бачити, не менше 2/3 українських трудових мігрантів залишились морально стійкими, але викликає стурбованість сама негативна тенденція.

Як нами було показано, два потоки трудової міграції – еміграційний з України і імміграційний в Україну – досягли на сьогодні велетенських розмірів (відповідно 7 млн. і 6,8 млн. осіб), що робить необхідним законодавче врегулювання цих процесів. І такі закони вже протягом 90-х років минулого століття в Україні було прийнято. Це – Закони України “Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України”, “Про громадянство України”, “Про національні меншини України”, “Про біженців”, “Про імміграцію”, “Про правовий статус іноземців” та інші.

Оцінюючи їх, слід зазначити, з одного боку, що серед них відсутні ті, які б заохочували репатріацію етнічних українців із Східної і Західної діаспори. З іншого боку, український економіст О. В. Позняк припускає, наприклад, що, з огляду на рівень старіння української діаспори, “навіть масове повернення етнічних українців із країн колишнього СРСР, Європи, Америки та Океанії не дозволить нам досягти зростання або принаймні довготривалої стабілізації чисельності населення, ...не вплине на на-

роджуваність в Україні” [13, с. 230]. Із цим важко погодитись.

Але, як вважають українські політологи І. О. Кресіна і О. М. Стойко, ситуація не є безпорадною, бо найефективнішим способом її виправлення є міграція, впливати на яку легше, ніж на народжуваність. Щоб сказати точніше, цими авторами мається на увазі “міграція заміщення” (виділення наше – О. Н.) – міграційний приріст, який компенсує, “заміщає” нестачу народжень” [6, с. 629]. Даючи високу оцінку “міграції заміщення” як найбільш прийнятному засобу здолання наслідків двох глобальних тенденцій – депопуляції та демографічного старіння, засобу, який “швидко дає результати, одразу ж позначається на віковій структурі й чисельності населення (виділення наше – О. Н.) країни”, вони нагадують, зокрема, що до цього засобу неодноразово вдавалися, “наприклад для збільшення чисельності працездатного населення, в країнах Західної Європи у 1960-х роках або нафтовидобувних центрах Перської затоки у 1970-1990-х” [6, с. 629]. Наостанок робиться той радикальний висновок, що “необхідність омолодження населення України не залишає альтернативи, окрім виваженої політики стимулювання трудової міграції” [6, с. 628], тобто – залучення великих мас афро-азіатських іноземців.

Спробуємо дати оцінку цим констатаціям, висновкам і рекомендаціям. По-перше, країни Західної Європи і нафтовидобувні центри Перської затоки свідомо залучали до себе іноземців, бо відчували нестачу трудових ресурсів. Натомість у сучасній Україні мільйони власних робітників мігрують у пошуках роботи, а численних афро-азіатських іммігрантів-іноземців (окрім нечисленних студентів) ніхто в Україну не запрошує, вони опиняються на нашій території, через потурання українських владоможців, нелегально. По-друге, Україна є не територією, а етнічною Батьківщиною українців, які, своєю чергою, є не населенням, а титульним етносом цієї країни. І коли мільйони найбільш працездатних представників цього етносу економічно витискуються за межі своєї землі, а нас при цьому намагаються переконати, що політика “міграції заміщення” не має альтернативи, то чи не пропонують нам у такий спосіб позбавитися від етнічних українців України як таких, які вже не здатні до демографічного відтворення і до ефективного господарювання на власній землі?

Отже, по-третє, альтернатива, на наш погляд, є, і вона полягає у докорінній зміні як економічної, так і міграційної політики української держави. Треба, гадаємо, зліквідувавши стан “прозорості” наших державних кордонів, зосередитись на кардинальному піднятті всіх основних галузей економіки (включаючи при-

пинення згубного за своїми масштабами імпорту), створивши таким чином мільйони обіцяних робочих місць і, відповідно, повернувши додому мільйони трудових емігрантів-українців. До цього, замість “безальтернативно” заохочувати до в’їзду в Україну афро-азіатських іммігрантів, доцільніше було б, гадаємо, запрошувати до нас (створюючи необхідні “стартові” умови) працездатних представників української діаспори, яка загалом нараховує сьогодні “щонайменше від 11 до 15 млн. чоловік” [5, с. 193]. А омолоджувати українське суспільство треба, мабуть, належно дбаючи про молоду українську сім’ю.

Одним із негативних наслідків міжнародної міграції є виникнення міжетнічних конфліктів. Не є тут винятком і Україна. Однак, слід визнати, що студентська молодь, наприклад, київських вищих навчальних закладів, виявляє в цілому досить толерантне ставлення до колег-іноземців. Так, “на ключове питання дослідження “Чи погоджуєтесь Ви з тим, що Україні слід залучати мігрантів з країн, що розвиваються, для поліпшення демографічної ситуації?” 35,4% відповіли категорично – ні, Україна має бути країною для українців, 19,3% вважають, що державі варто стимулювати імміграцію лише тих етнічних груп, які є традиційними для України (виділення наше – О. Н.). У той же час 24,6% погоджується із необхідністю залучати іммігрантів з країн, що розвиваються, проте в невеликих кількостях для поліпшення найбільш гострих проявів демографічної кризи” [13, с. 91].

Отже, потрібно визнати, що масова трудова еміграція української людності безумовно сприяє розширенню світогляду, звільненню від провінціалізму, набуттю ознак модерності. Для самої ж України “грошові перекази трудових мігрантів становлять значний інвестиційний потенціал” [13, с. 223]. Але водночас масова трудова еміграція суттєво поглиблює процеси депопуляції (зокрема внаслідок переходу частини трудових мігрантів у статус постійних емігрантів), спричиняє до руйнування традиційної нуклеарної сім’ї (адже 69,2% трудових мігрантів-українців є одруженими – див. 13; с. 99), веде до зміни етнічного складу українського народу і тим деформує його ментальність.

Що ж до сьогоденішньої імміграційної політики України, то вона не відповідає інтересам ні держави, ні народу, ні суспільства. Україна тут діє всупереч своїм основним інтересам.

Досвід післявоєнних Японії і Німеччини свідчить про те, що для технічного оновлення виробництва, модернізації економіки в цілому зовсім не обов’язково було вщент руйнувати підприємства, знищувати робочі місця і змушувати *сотні тисяч праців-*

ників підприємств, організацій, закладів заради виживання залишати батьківщину, перетворюючись на трудових емігрантів або “човників”. Але з Україною таке зроблено, причому – переважно у спосіб бруталного, безкарного й широкомасштабного використання толінгу. З іншого боку, досвід Ізраїлю, з його кібуцами, свідчить про те, що ідея колгоспів (колективних господарств) зовсім не була утопічною. Але радянські селяни, замість самоврядуваних колективних господарств, отримали під назвою колгоспів своєрідні чи то концтабори, чи то в’язниці. І все ж після розвалу СРСР в Україні колгоспи слід було б, мабуть, не руйнувати, а поступово перетворювати на господарства типу кібуців. Натомість *мільйони українських селян*, юридично отримавши земельні паї, але фактично не отримавши жодної підтримки з боку держави (безпроцентні кредити, техніку, пальне, мастила, посівний матеріал, добрива і т. ін. за пільговими цінами) і виявившись неспроможними займатись прибутковим землеробством або тваринництвом (зокрема й через знищувальну політику закупівельних цін), змушені були залишати рідні місця, Батьківщину, перетворюючись на внутрішніх та – значно більшою мірою – на зовнішніх мігрантів.

То чи не варто було Україні йти шляхами Німеччини, Японії, Ізраїлю?

Таким чином бачимо, що якщо трипільці-землероби свого часу вдалися до далекої міграції внаслідок природної катастрофи, то їхні сьгоднішні нащадки – українські селяни-землероби – змушуються до еміграції за умов відсутності природних катастроф, а також такого звичайного чинника еміграції, як перенаселення. Трагічність сьгоднішньої України як міграційного феномена полягає в штучності соціально створених умов як масової еміграції (переважно селянського етнічного українства), так і не менш масової “компенсуючої” імміграції в Україну афроазіатської людності.

Література

1. Шилов Ю. А. Истоки славянской цивилизации / Ю. А. Шилов. – К. : МАУП, 2004. – 704 с.
2. Видейко М. Ю. Украина: от Триполья до антов / М. Ю. Видейко. – К. : КВІЦ, 2008. – 280 с.
3. Губерначук С. С. Карби трипільської доби в українських географічних назвах та іменах особових / С. С. Губерначук. – К. : Четверта хвиля, 2008. – 232 с.

4. Гитлер А. Моя боротьба / А. Гитлер. – Х. : ООО “Свитовид”, 2003. – 704 с.
5. Крисаченко В. С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри : монографія / В. С. Крисаченко. – К. : НІСД, 2005. – 368 с.
6. Кресіна І. О. Безальтернативна міграційна політика / І. О. Кресіна, О. М. Стойко / Держава і право: Збірник наукових праць. (Юридичні і політичні науки). – Випуск 43. – К., 2009. – 780 с. – С. 626-629.
7. Гидденс Энтони. Социология / Э. Гидденс : [пер. с англ.]. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 632 с.
8. Томпсон Д. Л. Социология: Вводный курс / Д. Л. Томпсон, Д. Пристли : [пер. с англ.]. – М. – Львов, 1998. – 496 с.
9. Габермас Юрген. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Ю. Хабермас : [пер. з нім.]. – Львів : Астролябія, 2006. – 416 с.
10. Алекс Потехин. А вот и Франция! // “Я” (Еженедельная газета). – № 33 (340). – Август. – 2009.
11. Брубейкер Роджерс. Громадянська та етнічна нації у Франції та Німеччині / Р. Брубейкер // Націоналізм : Антологія. – 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – 684 с. – С. 311-316.
12. Андрій Гусев. Тут живуть із задоволенням / А. Гусев // Персонал плюс. – № 28-29 (330-331). – 15-28 липня. – 2009.
13. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / За ред. О. В. Позняка. – Умань, 2007. – 276 с.
14. Вітман К. М. Особливості етнонаціональної політики Чехії: дискримінація неєвропейських меншин / Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Випуск 43. – К., 2009. – 780 с. – С. 630-637.
15. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К., 2003. – 128 с.
16. “Угода між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб”. Угоду ратифіковано Законом України “Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб” № 116 – VI від 15.01.2008 р. // Вісник Верховної Ради України. – 2008. – № 9.
17. Трудовая миграция в СНГ: социальные и экономические эффекты / Отв. ред. Ж. А. Зайончковская. – М., 2003. – 286 с.